

Ankara 1968, I; a.m.f., "Siyasal Bilgiler Fakültesi", TA, XXIX, 154-156; Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, II, 594-619; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, s. 135-137; C. V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1996, s. 121, 167-168, 258-259; M. Hikmet Yavuziçit, *Mülkiye Tarihi (1859-1999)*, Ankara 1999; Selçuk A. Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İstanbul 2010, s. 75, 77-78, 228-232; *Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye Sâlnâmesi*, 4. defa, İstanbul 1319, s. 67-71; İlhan Unat, "Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İlhan Unat'ın 4 Aralık 1968 Günü Fakülte'nin 109. Kuruluş Yıldönümü Dolayısıyla Yaptığı Konuşma", *SBFD*, XXIII/4 (1969), s. 1-3; J. S. Szyliowicz, "Elite Recruitment in Turkey: The Role of the Mülkiye", *World Politics*, XXIII/3, New Haven 1971, s. 371-398; Gökhan Çetinsaya, "Mekteb-i Mülkiye 1915'te Niçin Kapatıldı", *Mülkiye*, XXVI/237, Ankara 2002, s. 225-231; M. Murat Baskıcı, "Mekteb-i Mülkiye'den Siyasal Bilgiler Fakültesine 150 Yıllık Kronolojisi", a.e., XXXIII/265 (2009), s. 249-292.

ALİ AKYILDIZ

MEKTEB-i NÜVVÂB

(مکتب نواب)

Nâib yetiştirmek için
1855'te açılan medrese / mektep.

Tanzimat döneminde yeniden düzenlenen ilmiye teşkilâtı bünyesinde kadılık yerine oluşturulan ve "nâib" denilen şer'î hâkimlerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan bu mektep daha sonra Mekteb-i Kuzât adıyla tanınmıştır. Geleneksel düzende kadılar medrese sistemi içinde yetişir, kazaskerlik makamı bunların tayin ve denetimini yapardı. 1838'de yayımlanan Tarîk-i İlmîye Dair Ceza Kanunnâmesi ile kadılık mesleğinde bulunanlarla bu mesleğe girecek olanlara sınav zorunluluğu getirildi. Ancak üç ay sonra bunun uygulanamayacağı anlaşıldığından Ceza Kanunnâmesi'ne Zeyil adıyla ikinci bir kanun çıkarılarak sadece kadılık mesleğine yeni gireceklerin imtihan edilmesi kararlaştırıldı. Bunun da istenilen neticeyi vermemesi üzerine 5 Nisan 1855 tarihinde kadılık sisteminde üç temel düzenleme yapıldı. Birincisi mahkemelerdeki işleyişe, ikincisi nâiblik statüsünde olan kazaların ve nâiblerin yeni bir sınıflamaya tâbi tutulmasına, üçüncüsü de nâiblerin tayin ve terfiine dairdi.

Bu son düzenlemeyle "kadı" yerine bütün şer'î hâkimler için "nâib" kelimesi kullanıldı. Nâibler bilgi ve yeteneklerine göre beş sınıfa ayrıldı. Kadılık mesleğinde kullanılan rütbelere itibarlı bir anlam kazandı. Üst düzey vilâyet kadılarıyla (mevleviyet) büyük müderrisler birinci, bunların bir de-

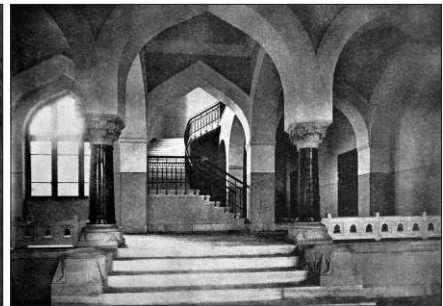
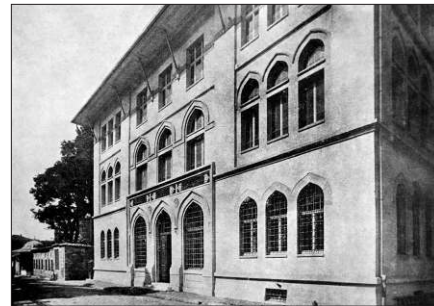
rece altında bulunan devriye mevleviyet ve buna denk müderrislerle "eşrâf-ı kuzât" denen kaza kadılarının en üst derecesindeki sitte kadıları ikinci sınıf kabul edildi. Bunların dışındakiler imtihan edilerek bilgi ve liyakatlerine göre üçüncü, dördüncü ve imtihanla nâiblik mesleğine girecekler beşinci sınıf olarak sıralandı. Aynı şekilde niyâbet merkezleri de beş sınıfa ayrıldı. Vilâyet nâiblikleri birinci, kaymakamlık olan kazalarla buna denk kazalar ikinci, bunlara yakın olan kazalarla merkeze çok uzak kaymakamlık kazaları üçüncü, daha aşağıdaki kazalar dördüncü ve en düşükleri beşinci sınıf sayıldı. Merkeze yakın belde ve kaza nâiblerinin görev süresi on sekiz, uzak olanların ise yirmi dört ay olarak belirlendi ve kanuna aykırı davranışların azledilip cezalandırılması kararlaştırıldı. Şeyhülislâmlıkta bu kararları uygulamak üzere Meclis-i İntihâb-ı Hükâm kuruldu. Bu meclis, nâib olmak isteyenlerin öncelikle İstanbul'da şer'iyye mahkemelerinde staj yapmalarını ve stajı başarıyla tamamlayanların sınavda yeterli puan almaları durumunda nâib olarak tayinlerine karar verdi. Başarısız olanlar stajlarını sürdürüp bir sonraki sınava gireceklerdi. Ancak bu düzenlemeden yaklaşık üç ay sonra mahkemelerdeki kâtip sayısının fazla olması yüzünden stajyerlerin her birine ayda bir defa bile dava kayıt sırası gelmediğinden bu uygulamadan da beklenen sonuç elde edilemedi.

17 Ağustos 1855'te hem bu sorunu çözmek hem de nâib adaylarının kısa sürede yeterli bilgi elde etmelerini sağlamak amacıyla Süleymaniye Camii yakınındaki Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye'nin Muallimhâne-i Nüvvâb olarak kullanılmasına karar verildi. İki yıl süreli okulun kuruluş amacı kadılık mesleğine girmek isteyenlere Arapça'yı, düzgün yazı yazmayı, İslâm hukukunun muâmelât kısmını, miras hukukunu ve

şer'î belge tanzimi usulünü öğretmekti. Talebelerinin imtihanları Meclis-i İntihâb-ı Hükâm'da yapılan Muallimhâne-i Nüvvâb her yıl yirmi beş-otuz mezun vermekteydi. Ancak öğrencilerin staj eksikliği önemli bir sorundu, halbuki mektep staj usulü uygulanamadığı için kurulmuştu. Muallimhâne-i Nüvvâb yaklaşık on beş yıl bu şekilde hizmet verdikten sonra Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin önerisi üzerine çıkan 2 Receb 1286 (8 Ekim 1869) tarihli irade ile Muallimhâne mezunlarının ve dersten icâzet almış hocaların uygulama yapmaları için Anadolu ve Rumeli kazaskerliğiyle İstanbul kadılığı vekâyi' kitabesinde ve İstanbul'daki diğer şer'iyye mahkemelerinde maaşlı olarak staj görmeleri kararlaştırıldı.

1869'da "Mecelle" adlı ilk Osmanlı Medeni Kanunu'nun birinci kitabının tamamlanması üzerine nizâmiye mahkemeleri Hanefî mezhebi esas alınarak hazırlanan İslâm hukukunun muâmelât kısmıyla (Mecelle), şer'iyye mahkemeleri ise "münâkehât" ve "ukûbât" olarak ayrılan diğer iki kısmıyla, yani miras, nafaka, evlenme boşanma ve cezayla ilgili davalara bakmaya başladı. Mezunları hem şer'iyye hem nizâmiye mahkemelerinde görev yaptıkları için Muallimhâne-i Nüvvâb'da fıkıh derslerinin yanında müslüman ve gayri müslümlere ait davaların görülmesinde esas kabul edilen İslâm hukukunun muâmelât kısmıyla diğer bazı kanunlar da okutulmaktaydı. 6 Aralık 1873 tarihinde Muallimhâne-i Nüvvâb'a giriş, sınıf geçme ve mezunların kadılık mesleğine intisap imtihanlarının yapıldığı şekli Meclis-i İntihâb-ı Hükâm'ın vazifeleri kapsamında açıklığa kavuşturuldu. Bu meclis Muallimhâne-i Nüvvâb'a giriş, sınıf geçme ve nâiblik mesleğine intisap edecek mektep mezunlarıyla "mesbûkin" denilen eski nâib-

Kadı mektebi olarak inşa edilen Mekteb-i Nüvvâb (Medresetü'l-kudât) binasının dıştan görünüşü ve içinden bir bölümü (*İlmiyye Sâlnâmesi*, s. 675, 689)

lerin ve medrese mezunu mülâzımların imtihanlarını da yapacaktı. 18 Şubat 1874 tarihinde Muallimhâne-i Nüvvâb da bu düzenlemelere göre yeniden yapılandırıldı. 15 Eylül 1875'te belli bir süre "tayin" anlamına gelen "tevkît usulü" kaldırılarak mahkeme reislerinin sürekli tayinine karar verildi. Mecliste önceleri sadece nâiblerin şer'î hukuka dair bilgileri sınanmaktaydı; ancak taşradaki nizâmîye mahkemeleri reislikleri nâiblere havale edildiği ve bunların kanun ve nizamnâmeleri bilmeleri gerektiğinden kanun ve nizamnâmeler de sınav sistemine dahil edildi. 10 Aralık 1883 tarihli bir düzenlemeyle Muallimhâne-i Nüvvâb'ın adı Mekteb-i Nüvvâb olarak değiştirildi; ayrıca mektebin talebe sayısı elliden doksana, eğitim süresi de iki yıldan dört yıla çıkarıldı. Şeyhülislâmîliğe bağlı olan bu mektepte fıkıh, ferâiz, fenn-i sak, i'lâm, inşâ, hüsn-i hat, imlâ ve hesap gibi dersler okutulmaktaydı. Bu düzenlemenin getirdiği en önemli yenilik, üst düzey ilmiye mensuplarının çocukları olan zâdegân sınıfının imtihansız mektebe alınması usulünün kaldırılmasıydı.

Muallimhâne-i Nüvvâb, uzun süre fıkıhın nazarî ve amelî eğitiminin yapıldığı yegâne mektep olarak hizmet verdi. İlerleyen yıllarda mektebin ders programlarına pek çok kanun dersi eklenerek gerek şer'î gerekse kanunî bilgi donanımına sahip nâibler yetiştirilmesine gayret edildi. 1908 yılından sonra mektep Mekteb-i Kuzât olarak anılmaya başlandı. 1911'de Mimar Kemâleddin'in tasarladığı yeni mektep binası Haziran 1913'te tamamlandı. 1909'dan itibaren Medresetü'l-kudât adı kullanıldı. I. Dünya Savaşı yıllarında okulda eğitim olumsuz etkilendi, öğrencilerin savaşa gitmesi yüzünden mezun sayısı hızla düştü. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1924'te şer'iye mahkemelerini kapatmasıyla birlikte mektebin faaliyetleri de sona ermiş oldu. Binası bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (ayrıca bk. **MED-RESETÜ'İ-KUDÂT**).

BİBLİYOGRAFYA :

Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 267-270; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul 1988, s. 174-213; Ali Akıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 222-250; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Eğitim ve Bilim", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, I, 223-361; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 6-31; Zekî Salih Zengin, *II. Abdülhamid Dönemi Özgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi: 1876-1908*, Adana 2003, s. 144; Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri: XIX. Asır*, İstan-

bul 2004, s. 97-111; J. Akiba, "From Kadi to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period", *Frontiers of Ottoman Studies* (ed. C. Imber – K. Kiyotaki), London 2005, I, 43-60; a.m.f., "A New School for Qadis: Education of the Sharia Judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, sy. 35, Paris 2003, s. 125-163; Bilgin Aydın v.dğr., *Şeyhülislâmîlik (Bab-ı Meşihat) Arşivi Defter Kataloğu*, İstanbul 2006, s. 154-166; İhâmi Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtında Reform: 1826-1876*, İstanbul 2008, s. 190-208.

İLHAMÎ YURDAKUL

MEKTEB-i OSMÂNÎ

(مکتب عثمانی)

Osmanlı Devleti'nin
yurt dışında açtığı
ilk ve tek okul.

Paris'te 1857'de geleceğin askerî, teknik ve mülkî kadrolarını modern bilgilerle donanmış olarak asıl yerinde yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Mekteb-i Osmânî açılmadan önce Fransa'da Paris'teki çeşitli dil okullarında Fransızca öğrenmeye çalışan Osmanlı uyruklu öğrencilerin denetim problemleri yüzünden 1855'te Paris sefirliğine tayin edilen Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Mehmed Cemil Bey (Paşa) aracılığıyla Fransa'daki Osmanlı öğrencilerini denetleyecek bir komisyonun teşkiline karar verilirken bu öğrencileri Fransız okullarına hazırlayıp başarıyı daha da arttırmak için bir okulun açılması maksadıyla Fransa Eğitim Bakanlığı'na başvurulmuştu. Bu fikir, muhtemelen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın daha önce Paris'te açtığı Ecole Egyptienne'nden mülhemdi.

Türk ve Fransız yetkililerinden belirlenen yedi kişilik bir komisyon Mehmed Cemil Bey'in nezaretinde öğrencileri sınavdan geçirdi ve neticede durumlarının istenen düzeyin çok altında olduğu anlaşıldı. Bir kısmının iki yılın sonunda bile en temel matematik bilgilerinden yoksun, bazılarının ise Fransızca bilgisinin son derece yetersiz olduğu görüldü. Daha sonra Fransa Eğitim Bakanlığı başkâtibi ve personel müdürü Gustave Rouland'ın başkanlığında altı üyeden oluşan yeni bir komisyona okulun çalışmalarını düzenleyip denetleme, belirli tarihlerde öğrencileri imtihan etme, müdür ve öğretmenlerden öğrenciler hakkında rapor alma, mezunların bir üst şubeye ya da okula girmeleri hususunda görüş bildirme, yetersiz öğrencilerin geri gönderilmesini önerme, öğrencilere karne verme, mezunlar için diploma düzenleme, ayda bir toplanıp okul müdürünün hazırladığı raporu inceleme ve mektebin durumuyla ilgili yıllık raporlar hazırlayıp Harici-

ye Nâzırlığı ile Fransa Eğitim Bakanlığı'na sunma görevi verildi.

Fransa Eğitim Bakanlığı okulun iç tüzüğünü, disiplin yönetmeliğini ve günlük programını hazırladı. Komisyon, öğrencileri bir dizi sınavdan geçirerek lisan ve bilgi düzeylerini belirledi. Yetersiz görülen talebelerin eğitime tâbi tutulması kararlaştırıldı. Okulun müdür ve öğretmenlerinin Fransa Eğitim Bakanlığı'na seçilmesi, Paris'e gönderilecek öğrencilerin on yedi yaşından küçük olması ve disipline uymayan talebelerin okuldan uzaklaştırılması hususları yönetmelikte yer alıyordu. 6 Kasım 1857'de yapılan bir törenle eğitime başlayan okulun müdürlüğüne getirilen Binbaşı Ali Nizâmî Bey 1863'e kadar bu görevi sürdürdü, ardından müdürlüğe Ahmed Esad Efendi (Paşa) tayin edildi. Mekteb-i Osmânî, Osmanlı öğrencilerinin Ecole Etat-Major, Faculté de Droit, Lycée Louis le Grand, Faculté de Médecine, Ecole Militaire de St. Cyr gibi okullara gidebilecek düzeye getirilmesi amacıyla oluşturulan bir hazırlık okulu oldu.

Türkçe ve din derslerini vermek üzere okulda görevlendirilen Hoca Tahsin Efendi ile Selim Sâbit Efendi, Türk eğitim tarihinde iz bırakmış eğitimciler oldu. Birçok Fransız öğretmenin de görev yaptığı okulda eğitim süresi üç yıldır. Öğrenciler hazırlık sınıfı sayılabilecek olan birinci yılda Fransızca ağırlıklı olmak üzere tarih, coğrafya, teknik ve aritmetiğin temel kav-

Mekteb-i Osmânî binasını gösteren taş baskı gravür (*Hayat*, sy. 16 [1981], s. 38)

